

Aytən Bünyatova
Sumqayıt Dövlət Universiteti
aytendavudova@ymail.com

Linqvokulturologiya və mədəniyyətlərarası ünsiyyət

Açar sözlər: linqvokulturologiya, dil və mədəniyyət, krosskulturologiya, mədəniyyətlərarası kommunikasiya.

Ключевые слова: лингвокультурология, язык и культура, кросскультурология, межкультурная коммуникация.

Key words: linguoculturology, language and culture, crossculturology, crosscultural communication.

Dilçiliyin müasir mərhələsində antropoloji sistemdəki məsələlərin təhlili zamanı krossmədəni yanaşma daha çox aktualdır. Bu yanaşmada bütün etnik mentalitetlərin və onların dil sistemlərinin tolerantlığı əks etdirilir. Məhz bu səbəbdən dil paradiqmasının tolerantlığı dünyanın antropoloji elmi xəritəsində daha aktual səciyyə dəşiyir. Dil dünyası və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan krossmədəni yanaşma dilin öyrənilməsində ən düzgün istiqamət hesab olunur. “Krosskulturologiya” termini XIX əsrdə yaranmışdır və ingilis dilindən tərcümədə “mədəniyyətlərin kəsişməsi” deməkdir. Müəyyən dövr ərzində bu termin amerikan fəlsəfəsi və sonra isə psixologiyasının müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Fəlsəfənin inkişafında krossmədəni tendensiya hər hansı bir müəyyən edilmiş mədəniyyətin konkretləşməsinə nəzərdə tutmur. Belə ki, metodoloji nöqtəyi-nəzərdən krossmədəni yanaşma hər hansı bir sistemdə məhfumun oynadığı rolu təhlil etmir. Bu qənaətə P.Rikerin mədəniyyətin etnik-mifik əsasları ilə bağlı ideyalarını nəzərdən keçirdərkən gəlmək olar [9]. Tədqiqatlar onu göstərir ki, krossmədəni yanaşmada dünyada müasir vəziyyət mədəniyyətin, dinin və ideologiyanın yeni dialoqu şəklində müşahidə edilir.

Dil və mədəniyyət qarşılıqlı münasibətinin mürəkkəb və çox aspektliliyi, onların insanlar arasında ünsiyyət prosesində qarşılıqlı əlaqəsi, münasibəti və təsiri yeni, bir-başa mədəniyyətin tədqiqi ilə bağlı olan kompleks şəkilli elmi sahənin - linqvokulturologiyanın yaranmasına gətirir. Bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan dil və mədəniyyətin tədqiqi zamanı bir sıra metodlar ortaya çıxır. Belə ki, çoxaspektli sahənin təbiətini, funksiyalarını bir metoddla araşdırmaq qeyri-mümkündür.

Linqvokulturologiyada linqvistik, kulturoloji, sosioloji və dil daşıyıcısı ilə açıq müsahibə metodlarından istifadə olunur. Bizə maraqlı olan odur ki, Avropa elmi cəmiyyətində mədəniyyətlərarası kommunikasiya problemlərinə ilk müraciət pedaqoq-təcrübəçilər tərəfindən olunub. Onlar öz işlərində mədəniyyətlərin müxtəlif ölkəşünaslıq inkişafı aspektlərindən istifadə etmişlər. Xarici dillər müəllimlərinin eyni təşəbbüsü ölkəmizin elm və təhsil sistemində mədəniyyətlərarası kommunikasiyaların öyrənilməsinə gətirdi. Məlum oldu ki, digər mədəniyyət nümayəndələri ilə uğurlu ünsiyyət qurmaq üçün mütləq həmin mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərinin və krossmədəni əlaqələrin praktiki bacarıqlarını bilmək lazımdır. Qeyd edək ki, mədəniyyətlərarası kommunikasiyalar nəzəriyyəsi çərçivəsində işləyən bir çox müasir tədqiqatçılar öz növbəsində qeyd edirlər ki, hələ mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya aid bir çox məsələlər və problemlər indiyə qədər demək olar ki, elmin maraq predmetinə çevrilmişdir. Bizim fikrimizcə bu hal linqvodidaktika üçün tam xarakterikdir.

Müasir interkulturoloji fəlsəfənin tərəfdarları bir ünsiyyətin digəri ilə anlaşmasına nail olmağa can atırlar və həm fərd, həm də bütün mədəniyyət səviyyəsində istənilən mədəniyyətin konkretləşdirilməsinə etiraz edirlər. Bu yanaşma öz növbəsində gələcəkdə fəlsəfənin inkişafında yeni perspektivlər açır. Belə ki, tədqiqatın bu sahəsi yenidir, üzərində çox işlənməyib və müəyyən nəzəri əsaslara malik deyil. Beləliklə, fəlsəfədə krosskulturologiya və interkulturologiya çoxfikirli proses olub, müxtəlif fikirlərin harmoniyasına əsaslanır. Krosskulturologiya fəlsəfədə müəyyən ictimai cəmiyyətin mədəniyyət varlığı problemlərini daha yaxşı başa düşməyə kömək edir. Krosskulturologiyada qarşılıqlı əlaqə tarixi proseslər çərçivəsində nəzərdən keçirilir. Müasir fəlsəfə bu istiqamətdə inkişaf edərək elmi üstünmilli, krossmədəni, ümumbəşər dəyərlərə söykənib bütövlükdə planetin insan cəmiyyətinin problemlərini həll edə biləcək mərhələyə çıxmağa çalışır. Planetimizdə məskunlaşan millətlərin mədəniyyətlərinin rəngarəngliyi şəraitində ümumbəşəri dəyərlər birmənalı qarşılana bilməz. Onlar hər dəfə özünəməxsus milli mədəniyyətlərin nəzərə alınması ilə nəzərdən keçirilməlidir ki, bunun üçün onların dəyəri fərqli mədəniyyət mühitində yaşayan insanlar tərəfindən dərk olunmalıdır. B.L Qubmanın qeyd etdiyi kimi: “Bu gün insanları narahat edən bütün problemlər təkidlə ümumhumanist dəyərlərin rolunu dərk etməyə çağırır ki, onların bazasında hermenevtik idrak tarixi-mədəni prosesi müasir vəziyyəti yenidən bərpa və yenidən dərk etməli və gələcəyin mümkün cizgilərini çəkməlidir [4].

Krossmədəni qarşılıqlı əlaqələrin vacibliyinin dərk olunması bugünkü Azərbaycan gerçəkləri şəraitində çox aktualdır, çünki çoxmillətli, multikultural cəmiyyətdə yaşayan insanlar sadəcə ölkənin bütün xalqlarının mədəniyyətinin dəyərli olmasını dərk etməməli, həm də krossmədəni pluralist çıxışlara əsaslanaraq qarşılıqlı əlaqələrini qurmalı və ən vacibi sayılan “yad” dəyərləri anlamağı öyrənməli və bu bilikləri, digər mədəniyyətlərlə ünsiyyət qurmaq bacarığı kimi qiymətli təcrübəni nəsildən nəsilə ötürməli, bununla da Azərbaycanın siyasi mədəni vahidliyinə şərait yaratmalıdır. Fəlsəfinin krossmədəni əsasları bütövlükdə fəlsəfi fəaliyyəti üçün, xüsusən də milli fəlsəfi mədəniyyətlərin özünəməxsusluğunun dərk olunması prosesində çox məntiqli üsulun yaranmasında və inkişafında onların rolunu aydınlaşdırmaq üçün müasir fəlsəfə nöqtəyindən yeni imkanlar yaradır. Krossmədəni dialoq mədəniyyətlərin inteqrasiyası və qarşılıqlı əlaqəsi kimi müxtəlif mədəniyyətlərin və ənənələrin başa düşülməsi üçün vacibdir və nəticə etibarilə dünyanı dərk etmək üçün əsas olmalıdır.

Antroposentrik paradigmanın lingvistikada təzahürü yeni istiqamətin - lingvokulturologiyanın yaranmasıdır. Lakin bu sahə müasir dilçilikdə çox yenidir və kifayət qədər araşdırılmamışdır. Bu yeni sahənin predmeti dil və mədəniyyətin bir-biri ilə əlaqəli şəkildə tədqiq edilməsidir. Belə ki, o, müəyyən şəkildə seçilmiş və təşkil olunmuş mədəni dəyərlər toplusunu öyrənir, nitqin yaranması və qavranmasının canlı kommunikativ proseslərini, dil şəxsiyyətinin təcrübəsini və milli mentaliteti tədqiq edir, sistemli şəkildə dilin dünyaya yayılması təsvirini verir və təhsilin maarifləndirici, tərbiyəvi və intellektual məqsədlərinin yerinə yetirilməsini təmin edir [3]. Beləliklə lingvokulturologiya geniş mənada “Xalqın mədəniyyətinin dildə əks olunması və möhkəmlənməsidir” [8].

Lingvokulturologiya – dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqələrinin problemləri ilə məşğul olan dilin dünyada yayılması təsvirini öyrənən elmdir. Lakin o müxtəlif dillərin və mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri və bir-birinə inteqrasiyası məsələləri ilə məşğul olmur. Eyni zamanda etnopsixologiya diskursların milli xüsusiyyətlərini öyrəndikdə bizim üçün səciyyəvi olan krossmədəniyyətlik anlayışına müraciət edərək lingvokulturoloji tədqiqat üsullarından istifadə edir. Beləliklə V.V.Krasnıx qeyd edir ki, “dünya quruluşu və diskursun strategiyası koqnitiv dünya mənzərəsinin təsvirinə də əsaslandığından mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı problemlər yalnız formal “üst üstə düşmə”, yəni verbal vahidlərin ekvivalentliyi kvaziekvivalentliyə çevrildikdə yarana bilər” [7].

Müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin ünsiyyət və bir birini anlama problemlərinin daha diqqətli araşdırılmasının zəruriliyi digər bir yeni elmi bilik sahəsinin - mədəniyyətlər arası kommunikasiya nəzəriyyəsinin yaranmasına gətirib çıxartdı. Onun ilkin adı (cross-cultural communication) onun krossmədəniyyətlik anlayışı ilə sıx bağlı olmasının göstəricisidir. Bu istiqamətə uyğun olaraq bizi mədəniyyətlər arası kommunikasiya nəzəriyyəsinin tədqiqat obyektinin linqvokulturologiya ilə nə dərəcədə oxşar olub-olmaması maraqlandırır. Çünki tədqiqatımızın mərkəzində məhz dil və nitq ünsiyyətinin krossmədəni xüsusiyyətləri dayanır. Qeyd edək ki, “ünsiyyət” və “kommunikasiya” anlayışlarını biz bir çox alimlərin fikrinə əsasən sinonim hesab edirik. Bununla belə, bu anlayışları fərqləndirən nəzər nöqtəsi də mövcuddur [6]. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya nəzəriyyəsinin banisi kimi E.Hollun adını çəkmək olar. O “Kommunikasiya-mədəniyyətdir, mədəniyyət kommunikasiyadır” [1] ifadəsi ilə mədəniyyət və kommunikasiya arasında əlaqənin olmasını inamla sübut etmiş və dillərin qrammatik kateqoriyalar vasitəsi ilə öyrənilməsi prosesini göstərmişdir. Məhz Hollun ideyalarının elmi cəmiyyət tərəfindən müzakirə və qəbul edilməsi nəticəsində mənə fərqi olmayan və elmi tədqiqatlarda eyni, bərabər istifadə olunan “mədəniyyətlərarası”, “intermədəni”, “krossmədəni” və “mutimədəni” anlayışları meydana gəlir. Lakin “mədəniyyətlərarası” termini daha geniş yayılmışdır buna görə də yaranan yeni elmi istiqamət məhz mədəniyyətlərarası kommunikasiya nəzəriyyəsi adlandırılmışdır. E.Hollun və onun davamçılarının əsas ideyası digər xalqlarla ünsiyyət qurmağı öyrənmək zəruriyyətinin qəbul edilməsidir. Əgər mədəniyyəti tədqiq etmək olarsa, onda deməli əldə olunan bilikləri tədris elmək də mümkündür, yəni mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın tək-cə elmi tədqiqatlar predmeti yox, həm də müstəqil tədris kursu kimi istifadə olunması təklif edilir. E.Hollun fikrincə əsasən mədəniyyətlərarası kommunikasiya problemlərinin başlıca məqsədi müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin bir-biri ilə uğurlu ünsiyyət qurmaq üçün praktiki ehtiyaclarının öyrənilməsidir. Sonralar bu, “mədəni modellərin qarşılıqlı əlaqəsi” nəzəriyyəsinin inkişaf etdirmək imkanı vermişdir (cultural patterns of interaction) [1]. Həm linqvokulturologiya həm də mədəniyyətlərarası kommunikasiya nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edən sual belə səslənir: “Mədəniyyəti dil vasitəsi ilə niyə öyrənmək lazımdır?”. Bu sualın cavabı, bizim fikrimizcə, bir mədəniyyətin digər mədəniyyəti öyrənmək zəruriyyəti, bir-birinə bağlanma ehtiyacıdır. Əsas məqsəd isə digər tərəfi kənar mədəniyyət məkanında formalaşan, öz dünyasından fərqli olan bir dünyanı anlamaqdır. Buna görə də ümumi nəticəyə gəlmək olar ki,

krossmədəni əlaqələr müasir cəmiyyətin həyatının bütün sahələrini əhatə edir və bu özünü dövlətin həyatında da göstərir.

Mədəniyyətlər arası kommunikasiya - çox mədəniyyətli dünya şəraitində müxtəlif mədəniyyətlər və etnosların qarşılıqlı əlaqələri proseslərini öyrənən elmdir. Lakin bu elm ionları bir-birinə təsir etməsi və bir-birinə keçməsi məsələlərinə baxmır. Deməlik krossmədəniyyət iki elmin - linqvokulturologiya və mədəniyyətlərarası kommunikasiya elmlərinin sintezindən yaranır. Digər tərəfdən isə linqvokulturologiya və mədəniyyətlər arası nəzəriyyə müasir inkişaf dövründə krossmədəniyyətin ideyalarının həyata keçirilməsinə xidmət edir. "Kross mədəniyyət" anlayışı "lingvokulturologiya" və "mədəniyyətlər arası kommunikasiya" anlayışından daha genişdir. O nəinki doğma dilin mədəniyyətini öyrənməyə və anlamağa çağırır, digər dil daşıyıcıları ilə ünsiyyət qurmağa köməklik edir. Bundan əlavə, dildə bütöv etnik rəngarəngliyi ilə dünyanı əks etdirməklə dil daşıyıcısının dil mədəniyyətini zənginləşdirir.

Krossmədəniyyətlilik anlayışı müasir dövrdə dünyanı dərk etmək üçün təyinedici elementlərdən biri kimi nəzərdən keçirilir. Krossmədəniyyətlilik həm linqvistik, həm də linqvodaktik aspektlərdən baxılır. Təbiidir ki, krossmədəni linqvistika müasir dilçilikdə ən aktual istiqamətlərdən biridir. O, çoxetnikli dil və mədəniyyət məkanı şəraitində krossmədəniyyətlilik prinsiplərinin tətbiqi ilə krossmədəni linqvodidaktika nöqtəyi-nəzərindən dilin öyrənilməsidir. Qeyd edək ki, tədqiqatçıların fikrinə əsasən krossmədəni əlaqələr haqqında yalnız o zaman danışmaq olar ki, bu qarşılıqlı əlaqənin hər bir iştirakçısı öz adət ənənələrini, təqdimat və davranış qaydalarını nümayiş etdirməklə yanaşı, yad qayda və normalar ilə də yaxından tanış olur [10]. Krossmədəniyyət linqvistik və linqvodidaktik aspektlərdə dil haqqında elmi biliklərin kompleks sahəsi olub, çoxmədəniyyətli sferada dilin və mədəniyyətin qarşılıqlı təsiri və əlaqəsi şəraitində şəxsin dil paradigmasının formalaşmasıdır. Xarici dildə ünsiyyət qurmaq mədəniyyətinə yiyələnən "ikinci" dil şəxsiyyətinin formalaşması konsepsiyası antropoloji linqvistika ideyalarına [5] əsaslanır ki, onun təməlinə akademik V.V.Vinoqradovun ideyaları durur. Yeni elm və təhsil istiqamətinin bu cür inkişafı çox vacib hesab olunur. Krossmədəniyyət həm linqvistik, həm də linqvodidaktik aspektlərdə nəzərdən keçirilir. Beləliklə krossmədəniyyətin müasir dünyanı dərk etmə prosesinin əsas elementi kimi təzahürü araşdırıldıqdan sonra belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, krossmədəniyyət bir növ linqvofəlsəfi paradigmadır. Krossmədəniyyətin metodoloji zəminlərindən biri kimi linqvokulturologiyayı hesab etmək olar. Linqvokulturologiya dil və

mədəniyyətin özlərinin ümumbəşər humanist dəyərlər sisteminə yönəlmiş fəaliyyətlərində qarşılıqlı əlaqələrinin kompleks birləşdirici yanaşması kimi çıxış edir.

Krossmədəniyyətin digər metodoloji zamini kimi fikrimizcə mədəniyyətlərarası kommunikasiya nəzəriyyəsi çıxış edir. Beləliklə, mədəniyyət həm bütövlükdə cəmiyyətin, həm də müəyyən mədəniyyət daşıyıcısı kimi fərdi şəxsin dəyərlər sisteminin istiqamətini təyin edən çox mürəkkəb fenomendir. Q.V.Yelizarova qeyd etdiyi kimi: "Mədəniyyətlərin müqayisəli tədqiqi yalnız o zaman mümkün olur ki, hər mədəniyyət onun daşıyıcısı olan dildə öz təkrarlanmaz əksini tapır" [6]. Məhz buna görə krossmədəni aspekt metodoloji tədqiqatın aktual obyektinə kimi çıxış edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏLƏR

1. Hall E. T., Hall E. How cultures collide // Weaver G. R. (ed.) Culture, communication, and conflict: readings in intercultural relations. — Needham Heights, MA: Simon and Schuster Publishing, 1998. - P. 9-16.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 895 с.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурологическая парадигма личности. М., 1996. 350 с.
4. Губман Б.Л. Западная философия культуры XX века. – Тверь: ЛЕАН, 1997. – 287 с.
5. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. — М.: Прогресс, 1985. - 465 с.
6. Елиарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. – СПб.: КАРО, 2005
7. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – М: Гнозис, 2003. – 375 с.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М: Академия, 2004. – 208 с.
9. Рикер П. Время и рассказ. Конфигурация в вымышленном рассказе. -Т. 2. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. - 224 с.
10. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация.— М.: МГУ, 2005. — 264 с.

Буньятова Айтан

**Лингвокультурология и межкультурная коммуникация
Резюме**

В статье рассматривается лингвокультурология и ее предмет как новая область языкознания. В настоящее время в связи с процессами глобализации и интернационализации тесная взаимосвязь между различными народами становится неизбежным. С этой точки зрения анализируются особенности кросскультурных связей и место, которое она занимает в языкознании. Также рассматриваются связи между лингвокультурологией и теорией межкультурных коммуникаций выявляются их общие и отличительные особенности. Отмечается, что при изучении национальных особенностей дискурсов, обращаясь к понятию кросскультурности, используют лингвокультурологические методы исследования.

Ayten Bunyatova

**Lingvoculturology and crosscultural communication
Summary**

In the article the new field of linguistics lingvoculturology and its concepts are investigated. Related with globalization and internationalization in modern time communication of different nations becomes avoidable. From this point of view the features of crosscultural contacts and the place of this approach in modern linguistics are analyzed. Meanwhile relations between lingvoculturology and theory of crosscultural communication, their similar and distinctive characters are also mentioned in this article. In studying national peculiarities of discourse lingvocultural researching methods are used applying the notion of crossculturology.